
Teisinės kultūros bruožai (sociologinė perspektyva)

Daiva Nazarovienė

*Kauno technologijos universiteto
Socialinių mokslų fakulteto
Sociologijos katedra,
K. Donelaičio 20,
LT-3000 Kaunas,
el. paštas daiva-nazaroviene@centras.lt*

Gediminas Merkys

*Kauno technologijos universiteto
Socialinių mokslų fakulteto
Edukologijos institutas,
K. Donelaičio 20,
LT-3000 Kaunas,
el. paštas Gediminas.Merkys@smf.ktu.lt*

Straipsnyje pristatoma teisinės kultūros samprata, sociologinė jos interpretacija, atskleidžiama takoskyra tarp teisės doktrinos ir sociologinio požiūrio į teisę. Analizuojant klasikinių ir modernių teisės sociologijos teorijų genezę siekiama išskirti atskirus teisinės kultūros sisteminius elementus ir per jų spektrą pateikti galimas teisinės kultūros tyrimo priegas. Tam tikrų apibrėžtų teisinės kultūros analizės lygmenų nustatymas leis sąlyginai išgryninti pačią teisinės kultūros sampratą ir atskirti ją nuo kitų giminingų sąvokų bei mokslinių koncepcijų, padarys ją laisviau konvertuojama empiriniuose tyrimuose.

Raktažodžiai: teisinė kultūra, socialinė subsystema, teisinė sąmonė, socialinė elgsena

TEISINĖS KULTŪROS SAMPRATOS PROBLEMA

Teisinė kultūra yra viena plačiausių teisės sociologijos sąvokų, nes apima visas teisinės realybės formas ir apraiškas. Teisinė kultūra reiškia visa, kas natūraliai susiklostė istorijos eigoje ar buvo kryptingai sukurta tam tikros visuomenės teisės srityje. Teisinės kultūros sąvoka leidžia įsivaizduoti ir analizuoti teisę kaip vientisą darinį, kaip savitą socialinių santykių sritį, socialinę subsystemą. Teisinės kultūros sąvoka apima tam tikroje visuomenėje egzistuojančias, su teise susijusias vertybines orientacijas, normas, institucijas, procesines taisykles ir elgesio modelius. Dėl savo specifikos teisinė kultūra atsiriboja nuo kitų socialinių sistemų, tačiau nuolat su jomis sąveikauja ir yra nuo jų priklausoma [19: 337].

Norint sociologiškai interpretuoti tam tikros visuomenės teisinę kultūrą, reikia apčiuopti teisinės realybės visumą – teisingumo suvokimą visuomenėje, esminius teisinius principus, pagrindinius teisės saugos ir vykdomosios teisės organizavimo bruožus, teismų praktikos specifiką, visuomenės teisinę sąmonę bei socialinės elgsenos teisinėje srityje ypatumus. Visi šie bruožai yra labai svarbūs teisės sociologijai, kai siekiama apibūdinti ir individualizuoti atskiros visuomenės teisinį mąstymą bei teisinę realybę.

Kaip ir visame pasaulyje, Lietuvoje poreikis platesniam požiūriui į teisę išaugo XX a. pradžioje.

Teorinė teisinės kultūros analizė tradiciškai išsiplėtojo iš teisės doktrinos. Ryškiausi tarpukario teoretikai, laikomi tiek teisės teorijos, tiek teisės sociologijos pradininkais Lietuvoje, buvo Mykolas Römeris ir Petras Leonas.

Be visų nuopelnų teisės doktrinai, Römeris iškėlė sociologinę teisinės valstybės bei teisinės kultūros idėją. Teisinę valstybę prof. M. Römeris apibūdino kaip „valstybinio valdymo tipą“, kuriam būdinga tai, kad čia teisėtumas turi nepertraukiamą ryšį su teisine piliečių kultūra [21: 20]. Plėtodamas teisinės kultūros idėją, Mykolas Römeris pabrėžė ne tik teisės normų, teisinės sistemos bei institucijų, bet ir visuomenės sąmoningumo reikšmę. Tokiu būdu Römeriui pavyko suformuluoti gana išbaigtą teisinės kultūros koncepciją, atitinkančią šiuolaikinės teisinės kultūros, kaip socialinės sistemos, teoriją.

Petro Leono išplėtotą teisės sampratą pasižymi dar gilesnėmis sociologinėmis išvalgomis. Jis teisinės kultūros sampratą papildė šalia iki tol teisinio pozityvizmo plačiai propaguotų teisinės sistemos elementų (teisės normų ir valstybės galia paremtų jų įgyvendinimo mechanizmo) naujais teisinės kultūros bruožais: asmeniniais bei visuomeniniais teisėto elgesio motyvais [15: 106].

Po teisės sociologijos suklestėjimo nepriklausomoje Lietuvoje sovietmečiu teisinės kultūros idėja politiškai buvo visiškai nepriimtina. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, vėl atsirado poreikis platesniam tei-

sinių realiųjų suvokimui, išaiškinimui ir prognozavimui. Pirmieji teisinės kultūros analizę, kaip ir tarpukario laikotarpiu, pradėjo teisės teoretikai [24: 47; 25: 65]. Nors ir nebuvo pateikta išsamios teisinės kultūros sampratos, tačiau plačiai nagrinėti atskiri jos elementai, parodantys jų aktualumą šiandiniame teisiniame kontekste.

Šiuolaikinėje teisės sociologijoje susiformavo dvi tyrimų kryptys:

- Pirmoji kryptis visuomenę viduje padalija į stratas, grupes, organizacijas, kurios išreiškia daugiau ar mažiau savitą teisinę kultūrą. Tyrimų objektas čia yra teisinis pliuralizmas visuomenės viduje kartu su joje egzistuojančiomis teisės šakomis ir subkultūromis bei jų santykiais tarpusavyje [1; 11; 20].

- Antroji kryptis lygina skirtingų šalių teises kultūras. Šios krypties tyrimų temos panašios į lyginamosios teisės, tačiau yra daug platesnės, nes tarpusavyje lygina ne vien abstrakčias teisės normas ir institutus, bet ir visas realaus teisinio gyvenimo išraiškos formas pasirinktu aspektu [2; 3; 12; 23; 26].

Straipsnyje analizuojami įvairūs tiek pirmosios, tiek antrosios krypties teisinės kultūros aspektai. Apie teisinę kultūrą kalbant kaip apie teorinį konstruktą, aktuali yra pirmosios krypties koncepcija, teisinę kultūrą traktuojanti kaip tam tikroje visuomenėje egzistuojančių teisės išraiškos formų sistemą. Tuo tarpu detalizuojant atskirus jos komponentus, analizuojant jų reikšmę bendroje struktūroje ir vertinant dinaminis jų pokyčius, priimtinesnė antrosios krypties patirtis.

TEISINĖ KULTŪRA – TAKOSKYRA TARP DOKTRININIO IR SOCIOLOGINIO POŽIŪRIO Į TEISĘ

Teisė priskiriama sociologijos moksliniam interesui kaip visuomeninės tikrovės fenomenas, kuris yra prieinamas empiriniams tyrimams ir būtent tokio pažinimo keliu gali atskleisti tam tikrus dėsningumus. Sociologinis požiūris į teisę papildo jurisprudencijos perspektyvą daugeliu atžvilgių. Sociologinė teisinės kultūros analizė leidžia pažvelgti į teisę kaip į gyvą, kintantį ir daugiasluoksnį darinį.

Teisės doktrina supranta teisę kaip įstatymų, teismų sprendimų, valdymo aktų ir kitų teisės norminių aktų turinyje slypinčius teisės principus, t. y. kaip teisinių tekstų visumą, kurių mokslinis vertinimas paremtas jų prasmės loginiu aiškinimu ir interpretacija. Kaip atsiranda teisiniai tekstai ir kokios socialinės jėgos juos kuria, teisės doktrinos nedomina, kaip ir teisės poveikis žmonių elgsenai bei visai socialinei sistemai. Tuo tarpu teisės sociologija atskleidžia teisės faktų turinį, būtent elgesio modelių kompleksą, kuris reguliuoja žmonių socialinį gyvenimą, įteisina

ir riboja valdžios bei galios santykius, sprendžia socialinius konfliktus ir tarnauja politiniam visuomenės valdymui.

Taigi, teisės sociologijos tyrimo objektai yra ne tik teisės principai, bet ir daugiau „gyva teisė“ (law in action) [20: 12], t. y. teisinių elgesio modelių atsiradimas kaip socialinio gyvenimo išraiška ir produktas su savo natūraliais poreikiais ir egzistencijos sąlygomis, jų funkcionavimo būdas ir grįžtamasis poveikis socialinio gyvenimo formoms. Teisės sociologija ieško įvairiapusės tarpusavio priklausomybės ir funkcionalaus teisės ir neteisinių visuomenės fenomenų sąryšio.

Svarbus sociologinio požiūrio į teisę privalumas yra tai, kad jis paliečia teisės praktiką, jos realizavimą, veiksmingumą. Jurisprudencijos doktrinos pagrindą sudaro takoskyra tarp teisėtumo ir neteisėtumo. Teisės sociologijai nebūtina gilintis į atskirus įstatymų projektus, valdymo aktus ar teisinius ginčus. Veikianti teisė nėra jai privalomas vertinimo matas, o tik faktas, kuris gali būti paaiškintas kaip tam tikrų visuomeninių procesų produktas.

Sociologinio teisinės kultūros pažinimo turinį sudaro kauzalinis arba funkcionalus teisinių fenomenų paaiškinimas, paremtas statistiniais dėsningumais. Teisės sociologijoje itin svarbi kritiška dimensija, reikalinga nagrinėjant istorines bei ideologines veikiančios teisės prielaidas, kaip ir kiek ji yra priklausoma nuo subjektyvių nuostatų, laiko veikiamų vertinimų, galios interesų, grupinių poreikių ir t. t. ir tuo pačiu kiek jie yra palaikomi galiojančios teisės [30: 65].

Tiriant teisinę kultūrą, teisės sociologiją domina atskirų teisės formų kilmės socialinės priežastys, teisės veikimas ir jos efektyvumas įvairiose teisės sistemose bei teisės normų poveikis socialinei tikrovei. Toks teisės sociologijos interesų laukas ne tik papildo tradicinį dogmatinį teisės mokslą, bet ir gali praversti kuriant naujas teisės normas, išaiškinant jau priimtus teisinius sprendimus, atrandant ir šalinant teisės veikimo spragas, pritaikant teisę pagal visuomenės poreikius ir kultūrinius ypatumus, taip sukuriant aiškia ir patrauklią teisės sistemą, nekonfrontuojančią su visuomenės teisine sąmone.

„IŠORINĖ“ TEISINĖS KULTŪROS TRAKTUOTĖ

Teisės sociologijos klasikais, tokie kaip Emilis Durkheimas, Eugenius Ehrlichas, Theodoras Geigeris, Maxas Weberis, Niklas Luhmannas, teisinę kultūrą analizavo daugiausia dviem kryptimis: „iš išorės“ – teisinę kultūrą traktuojant kaip sistemą, apibūdinant ją, išskiriant jos rūšis ir „iš vidaus“ – išskaidant teisinę kultūrą į atskirus sudedamuosius elementus ir per jų tarpusavio sąveiką atskleidžiant ją kaip visumą.

Teisinė kultūra, pagal „išorinę“ jos traktuotę, atspindi visuomenės teisinių vertybių ir kolektyvinės sąmonės vienybę [6: 118–135]. Visuomenės teisinė kultūra apibūdinama remiantis visuomenės solidarumo laipsniu ir gali būti dvejopo: mechaninio ir organinio pobūdžio. **Mechaninė teisinė kultūra** – tai vienybė, pagrįsta panašumu. Ji paprastai pasireiškia struktūrizuotuose socialiniuose santykiuose ir remiasi kolektyvinių įsitikinimų bei elgesio modelių sutapimu, rišančiu jos narius ir atstumiančiu kitokius įsitikinimus atstovaujančius individus. Mechaninė kultūra reikalauja iš visuomenės vienodo elgesio ir netoleruoja individualumo.

Visuomenėje, kurią iš vidaus vienija **organinė teisinė kultūra**, atsisakoma kolektyvinių mechanizmų. Jos nariai, kaip tam tikro biologinio organizmo sudedamosios dalys, atlieka skirtingas funkcijas ir, ugdydami savo individualumą, mėgaujasi sąlygine nepriklausomybe. Tačiau individų specializacija tuo pačiu ir padidina jų tarpusavio priklausomybę, ir verčia susikurti daugybę taisyklių, pagal kurias vyksta sudėtingi komunikacijos ir vertybių pasikeitimo procesai [4: 283–286].

Kiekvienoje visuomenėje aptinkami abu teisinės kultūros tipai. Tačiau istorijos eigoje mechaninė kultūra vis daugiau vietos užleidžia organinei. Tokia visuomenės raida yra normalus ir pozityvus procesas, išplečiantis individo laisvę [5: 112]. Teisinės kultūros koncepcija, pagrįsta visuomenės solidarumu ir teisės normų pobūdžiu, pripažįsta dinaminį teisinės kultūros pobūdį, atitinkantį bendrą visuomenės pažangą.

Kiek kitokia teisinės kultūros charakteristika atsiskleidžia analizuojant **teisės racionalizavimo procesą**, kuris yra pastebimas visose teisinėse kultūrose, skirtingose visuomenės išsivystymo fazėse ir valdymo tipuose [28: 395]. Racionali teisė yra tada, kai sukuriama abstrakčios taisyklės ir į jas orientuotas teisės taikymo mechanizmas. Teisės racionalizacijos procese svarbūs trys žingsniai:

1) generalizacija – pavienių teisinių sprendimų pagrindimo redukavimas į abstrakčius teisės principus;

2) teisinių santykių ir institutų konkretizavimas – kai tipinėse situacijose yra aišku, kokie socialiniai santykiai, pagal kurias normas ir kuriose institucijose turi būti sprendžiami kaip teisiniai santykiai;

3) sistemiškumas – kai, norint išvengti teisės normų prieštaravimo ir spragų, visos teisės normos sujungiamos į logiškai vientisą sistemą, kurioje kiekvienas galimas socialinis santykis turi jį atitinkančią teisės normą.

Iracionali teisė būna tuomet, kai trūksta abstrakčių taisyklių, reguliuojančių kasdienius socialinius santykius. Vėberio teisinės kultūros pagrindiniu skiriamuoju bruožu tapo teisės racionalizacijos laipsnis, išmatuojamas per atskirų teisinės kultūros ele-

mentų parametrus: materialiosios ir pozityviosios teisės, sankcijų mechanizmo bei teisinio visuomenės mąstymo charakteristikas.

Tuo tarpu Luhmanno teisinė kultūra suvokiama kaip atskira socialinė subsistema, sujungianti įvairias teisės formas ir rūšis. Iš kitų socialinių sistemų teisinę kultūrą išskiria tam tikri jos požymiai: uždaramas, apibrėžtumas ir specifiškumas [18: 134].

Uždaramas būdingas teisei kultūrai kaip pačiai save kontroliuojančiai ir reguliuojančiai sistemai. Socialiniai santykiai čia reguliuojami teisės normomis bei teismų sprendimais. Kita vertus, pati visuomenė nustato šias normas bei kontroliuoja jų laikymąsi. Tokiu būdu teisės atsiradimo, veikimo ir efektyvumo ciklas virsta į uždarą socialinių sąveikų ir tarpusavio priklausomybės ratą.

Teisinės kultūros **apibrėžtumas** atsiskleidžia apibūdinant tam tikros visuomenės, apibrėžto istorinio laikotarpio, tam tikros valstybės teisinę realybę. Kalbant apie konkrečios valstybės, visuomenės ar epochos teisinę kultūrą, neišvengiamai atsiskleidžia ir jos **specifiškumas** arba išskirtinumas. Kiekviena konkreti tam tikros visuomenės, valstybės ar istorinio periodo teisinė kultūra pasižymi tik jai būdingomis savybėmis, yra išskirtinė tarp kitų [17: 141].

Šios **sisteminės teisinės kultūros teorijos** pagrindą sudaro **pozityviosios teisės koncepcija**. Ji yra paremta visuomenės ir teisės evoliucionavimu, augančiu vidiniu kompleksišku ir funkcionalia diferenciacija. Spartaus teisės vystymosi požymiai yra auganti teisės formų įvairovė, specialių selektyvių teisės institutų sukūrimas ir didėjantis teisės normų abstrakumo laipsnis.

Šiais laikais pasiekta teisinės kultūros raidos stadija yra teisinis pozityvizmas [16: 226–267]. Kartu su pozityviosios teisės atsiradimu buvo išplėta kokybiškai nauja teisinė kultūra. Socialiniu požiūriu teisės, kaip optimaliausios galimybės, paieška turėtų būti mažiau priklausoma nuo individualaus žinojimo ir jausmų, bet, nepaisant to, toleruojama ir gerbiama.

„VIDINĖ“ TEISINĖS KULTŪROS STRUKTŪRA

Teisės sociologijos teorijos, nagrinėjusios teisinę kultūrą „iš išorės“ kaip vientisą socialinę sistemą, nors ir pateikė jos bendrąsias charakteristikas, išskyrė įvairias jos rūšis ir atrado tam tikrų dėsningumų, tačiau mažai dėmesio skyrė vidinei teisinės kultūros sandarai ir atskirų jos komponentų išgryninimui. Tačiau ši sritis nebuvo užmiršta teisės sociologų, atvirksčiai – teisinės kultūros sudedamųjų elementų kaip galimų jos empirinio tyrimo dimensijų sudėtis buvo ir iki šiol yra mokslinio diskurso centre.

Jei „išorinės“ teisinės kultūros traktuotės papildė viena kitą apibūdinamos teisinę kultūrą ir atskleidamos jos dėsningumas, tai kalbant apie vidinę tei-

sinės kultūros struktūrą, išryškėjo skirtingų nuomonių sankirta dėl atskirų teisinės kultūros struktūrinių elementų išskirtinumo.

Dauguma teisės sociologų visgi pripažįsta teisės normas ir teismų praktiką kaip nekvestionuojamus teisinės kultūros elementus, atspindinčius jos esmę ir priimtinius empirinei analizei. Tačiau diskutuojama dėl valstybės ir visuomenės įtakos teisinės kultūros pobūdžiui ir turiniui [10; 14; 27].

Nors teisės normos neabejotinai pripažįstamos teisinės kultūros dalimi, tačiau tenka pažymėti, jog įstatyminė teisė ir taisyklės, pagal kurias žmonės iš tikrųjų gyvena, labai dažnai nesutampa. Tuo tarpu įstatymai tik fragmentiškai reguliuoja socialinę tikrovę [10: 28].

Siekiant iširti visuomenėje realiai veikiančią teisę, būtina atskirti „gyvąją teisę“ nuo oficialiosios, įstatyminės teisės kategorijos [7: 17]. Gyvąją teisę savo ruožtu galima išskaidyti į visuomeninę, teisininkų ir valstybinę teisę. **Visuomeninė teisė** – tai žmonių grupėse galiojančios taisyklės. Teisės esmė yra kasdienio gyvenimo organizavimas ir socialinių santykių suregulavimas [29: 241].

Vidinė žmonių grupių ir socialinio gyvenimo tvarka yra ne tik pirminė, bet ir iki šių dienų pagrindinė teisės forma. Konfliktų reguliavimas ir ginčų sprendimas, kurie teisininkų suvokiami kaip pagrindinės teisės funkcijos, teisės sociologijoje tėra antraeiliai teisės tikslingumo veiksniai. Valstybinė galia su savo prievartos priemonėmis nėra pagrindinė varmoji jėga, skatinanti žmones laikytis visuomenės organizacinių normų.

Šalia visuomeninės teisės, kuri sudaro teisės sistemos pagrindą, yra pirminė ir esminė socialinio gyvenimo reguliavimo priemonė, egzistuoja dar **teismų sprendžiamosios normos ir valstybinė teisė**. Kiekvienoje visuomenėje pasitaiko konfliktų, kurie kyla dėl to, jog visuomeninės teisės normų nebepakanka interesų prieštaravimams išspręsti ar sureguliuoti naujas socialinio gyvenimo situacijas. Tarp atskirų socialinių grupių taip pat gali kilti konfliktas, jei trūksta bendrų, visuotinių teisės normų. Todėl kiekviena visuomenė susikuria teismus, tačiau pirmiausia ne kaip valstybės, o kaip pačios visuomenės įrankį [10: 111].

Kiekviena sprendžiamoji norma yra paremta visuomenės vidine tvarka, joje galiojančiomis elgesio taisyklėmis, valdymo struktūra, nuosavybės santykiais ir sutartimis. Sprendžiamųjų normų turinys generalizuojasi per teismų praktiką ir tampa teisės principais. Svarbi modernios, abstrakčiais įstatymais pasižymintios, teisės dalis kilo būtent iš teismų praktikos. Teisės principų raida yra socialinio proceso rezultatas, kuriam visuomenė duoda žaliavą, o teisininkai suteikia formą [8: 28].

Šalia visuomeninių bei teisminių sprendžiamųjų normų susiformavo ir **valstybinė teisė**, kuriai priski-

riamos visos teisės normos, kurios atsirado su valstybės pagalba ir be jos negalėtų egzistuoti. Valstybinės teisės sąvoka nėra analogiška įstatyminei teisei, nes įstatymų leidėjas dažniausiai tik replikuoja visuomeninę ar juristų teisę. Valstybinė teisė šia siaurąja prasme yra viešoji teisė. Ši teisės rūšis tarnauja socialinei santvarkai, tikslinei socialinės struktūros kaitai ir jos valdymui [9: 15].

Valstybinė teisė yra vienintelė tikslingai žmogaus sukurta, o ne socialinių procesų eigoje (kaip visuomeninė ar juristų teisė) susiklosčiusi teisės rūšis. Nors valstybinės teisės svarba šiuolaikinėje teisinėje sistemoje nuolat auga, tačiau spėjama, kad nugalėjus priešpriešą tarp visuomenės ir valstybės bei sukūrus naują, homogenišką visuomeninę santvarką, valstybinės teisės vaidmuo socialiniame gyvenime vėl sumažės. Teisės prigimties esmė slypi ne įstatymų leidyboje ir ne teismų praktikoje, o pačioje visuomenėje.

Taigi, visuomenės teisinę kultūrą galima apibūdinti atskirai analizuojant jos sudedamuosius elementus, savarankiškas „gyvosios teisės“ formas – **visuomeninę, teisminę ir valstybinę teisę**. Remiantis šiuo trijų dimensijų teisės sandaros modeliu, buvo suformuluoti kriterijai sisteminei bet kurios teisinės kultūros analizei.

Tuo tarpu Vėberis, kalbėdamas apie teisinę kultūrą, pirmiausia pabrėžia ne visuomenės savireguliacijos, o **įstatyminės teisės ir valstybinio sankcijų mechanizmo** svarbą [27: 402]. Priešingai nei Eugenias Ehrlichas, jis iš savosios teisės sąvokos eliminuoja socialinio spaudimo ar viešosios nuomonės palaikomas elgesio taisykles.

Valstybinės prievartos svarbą teisinės kultūros kokybei pabrėžė ir Teodoras Geigeris, empiriniais tyrimais įrodęs, kad tik apie 60% atvejų savanoriškai laikomasi socialinių normų, o jas sulaužius kyla neigiama grupės narių reakcija. Tuo tarpu apie 40% atvejų, nukrypęs nuo socialinės normos, sankcijos apskritai išvengiama [13: 67].

Teisės normos veiksmingumas nustatomas pagal tuos pačius kriterijus, kaip ir socialinės normos. Skirtumas: teisės normos pažeidimo atveju valstybė deleguoja reakcijos funkciją teisininkų luomui, kurį savo ruožtu dar papildomai kontroliuoja visuomenė. Toku būdu teisės pažeidimas susilaukia pirminės – teisės pareigūnų ir antrinės – visuomenės reakcijos. Taigi, pažeidus teisės normą, tiek teisėtvarkos pareigūnai, tiek pati visuomenė yra atsakinga už tai, kad sankcijos susilauktų ne 60 (kaip pažeidus socialinę normą), o visi 100% atvejų. Taip sudaroma baismės teisėtumo ir neišvengiamumo iliuzija, kuri verčia visuomenės narius elgtis pagal teisės normas [14: 170].

Tačiau tenka pripažinti, jog socialinė pusiausvyrą visuomenėje priklauso ne tik nuo to, ar gerai išvystytas teisės vykdymo mechanizmas, ar valstybė sugeba sukurti ir išlaikyti baismės neišvengiamumo įspū-

dį, bet ir nuo teisės legitimacijos – faktinio adresatų tikėjimo jos teisėtumu. Legitimacija savo ruožtu priklauso nuo visuomenės dalyvavimo „procese“ ir nuo simboliškai generalizuoto jėgos poveikio [16: 26].

Individui dalyvaujant politiniuose rinkimuose, įstatymų leidyboje, teismo procese, valstybės administravime, vyksta visuomenės socialinis mokymasis, kuris įgalina jo dalyvius, nepaisant pirminių prieštaravimų, gerbti galutinį sprendimą. Kadangi valstybė pati organizuoja ir vykdo visuomenės kognityvinę elgseną skatinančius procesus ir disponuoja fizinės jėgos panaudojimo galimybe kaip paskutine priemone piliečių paklusnumui užtikrinti, tai valstybė pati legitimuojasi savo pačios išleistos teisės pagalba [17: 155].

Teisė ne vien veikia socialinių ir politinių procesų dėka, bet ir priklauso nuo kiekvieno asmens sąmoningo apsisprendimo. Todėl daug dėmesio šiaandien skiriama teisės legitimacijai ne tik per teismų praktiką ir įstatymų leidybą, bet ir per individualią interakciją. Vienas pagrindinių šiuolaikinės teisės sociologijos tikslų yra išsiaiškinti, kaip stipriai teisės normos iš tikrųjų veikia realią ir potencialią visuomenės narių elgseną ir kaip dažnai gyventojų teisinis mąstymas neatitinka ar net prieštarauja teisės normoms ir teisės doktrinos propaguojamiems teisės principams.

IŠVADOS

Teisinės kultūros sąvoka reiškia visa, kas natūraliai susiklostė istorijos eigoje ar buvo kryptingai sukurta tam tikros visuomenės teisės srityje. Teisinės kultūros sąvoka leidžia įsivaizduoti ir analizuoti teisę kaip vientisą darinį, kaip savitą socialinių santykių sritį, socialinę subsystemą. Teisinę kultūrą iš kitų socialinių subsystemų išskiria tam tikri jos požymiai:

- uždarumas – nes tai pati save kontroliuojanti ir reguliuojanti sistema;
- apibrėžtumas – teisinės kultūros terminas vartojamas kalbant apie tam tikros visuomenės, apibrėžto istorinio laikotarpio, tam tikros valstybės teisę;
- sistemiškumas – teisinė kultūra gali būti suvokiama kaip socialinė-teisinė sistema, apjungianti įvairias teisės formas; teisinis aspektas yra socialinius santykius šioje sistemoje charakterizuojantis ir vienijantis bruožas, išskiriantis teisinę kultūrą iš kitų socialinių sistemų tarpo, parodantis jos unikalumą ir sąlyginį savarankiškumą;
- specifiškumas arba išskirtinumas – kiekviena konkreti tam tikros visuomenės, valstybės ar istorinio periodo teisinė kultūra pasižymi tik jai būdingomis savybėmis, yra išskirtinė tarp kitų.

Klasikinės teisės sociologijos teorijos teisinę kultūrą analizavo daugiausia dviem kryptimis: „iš išorės“ – teisinę kultūrą traktuojant kaip sistemą, apibūdinant ją ir „iš vidaus“ – išskaidant teisinę kultūrą

į atskirus sudedamuosius elementus ir per jų tarpusavio sąveiką atskleidžiant ją kaip visumą.

Teisinę kultūrą analizuojant „iš išorės“, atskleisti bendrieji jos dėsningumai: evoliucionavimas, materialinė ir organinė prigimtis, racionalizacija, dinaminis pobūdis, vidinis kompleksiškas ir funkcionali diferenciacija.

Teisinę kultūrą analizuojant „iš vidaus“, apibendrintai galima išskirti pagrindinius teisinės kultūros elementus. Tai teisės normos, teisminė praktika, valstybinės galios mechanizmas ir visuomenės pozicija veikiančios teisės atžvilgiu. Jei teisės normos ir teismų praktika visų teorinių konceptų buvo priimami kaip savaime suprantami teisinės kultūros komponentai, tai valstybės ir visuomenės įtakos santykis teisinės kultūros dinamikoje iki šiol provokuoja daugiausiai mokslinių diskusijų.

Gauta
2003 02 10

Literatūra

1. Arnaud A. J. Legal Culture and Everyday Life. *Onati International Institut for the Sociology of Law*. 1989. Bd. 1.
2. Bierbauer G. Cultural Differences and Legal Consciousness. *Law and Society Review*. 1994. Vol. 28.
3. Blankenburg E. Indikatorenvergleich der Rechtskulturen in der Bundesrepublik und den Niederlanden. *Zeitschrift der Rechtssoziologie*. 1985.
4. Durkheim E. *Arbeitsteilung*. Wien–München: Tyrolia Verlag, 1992.
5. Durkheim E. *Die Regeln der soziologischen Methode*. 2. Aufl. Münster: Druckhaus Aschendorf, 1991.
6. Durkheim E. *Physik der Sitten und des Rechts*. München: Oldenburg, 1991.
7. Ehrlich E. *Die Erforschung des lebenden Rechts*. Bern: Huber, 1911.
8. Ehrlich E. *Die richterliche Rechtsfindung aufgrund des Rechtssatzes*. Stuttgart: Kohlhammer, 1917.
9. Ehrlich E. *Gesetz und lebendes Recht*. Hgb. Von M. Rehbinder. Göttingen: Hogrefe, 1986.
10. Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. 1913. 4. Aufl. Weinheim: Juventa, 1989.
11. Engle S. Legal Pluralism. *Law and Society Review*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. Vol. 22.
12. Ferrari V. Legal Cultures Compared. *Laws and Rights*. Milano, 1991.
13. Geiger T. *Arbeiten zur Soziologie. Methode – Moderne Großgesellschaft – Rechtssoziologie*. Frankfurt am Main, 1962.
14. Geiger T. *Vorstudien zu einer Soziologie des Rechts*. 1947. 4. Aufl. Neuwied: Luchterhand, 1987.
15. Leonas P. *Teisės filosofijos istorija*. Vilnius, 1995.
16. Luhmann N. *Das Recht der Gesellschaft*. München, Wien: Oldenbourg, 1993.
17. Luhmann N. *Legitimation durch Verfahren*. Berlin: Springer, 1969.
18. Luhmann N. *Rechtssoziologie*. 1972. 3. unveränd. Aufl. München: Ehrenwirth, 1987.

19. Raiser T. *Das lebende Recht: Rechtssoziologie in Deutschland*. 2. Aufl. Berlin: DeGruyter, 1995.
20. Reh binder M. *Rechtssoziologie*. 4., neu bearbeitete Aufl. München, 2000.
21. Römeris M. *Konstitucinės ir teisimo teisės pasieniuose*. Vilnius: Pozicija, 1994.
22. Rottleuthner H. *Aspekte der Rechtsentwicklung in Deutschland*. ZfRSoz 1985.
23. Sanders J, Hamilton V. L. Legal Cultures and Punishment Repertoires in Japan, Russia and the United States. *Law and Society Review*. 1992. Vol. 26.
24. Šlapkauskas V. Teisės socialinio veiksmingumo sampratos tyrimas. *Filosofija, sociologija*. 2002. Nr. 1.
25. Vaišvila A. Atvira visuomenė ir teisinė valstybė. *Filosofija, sociologija*. 1999. Nr. 1.
26. Varga C. *Comparative Legal Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
27. Weber M. *Soziologische Texte*. Bd. 2. 2. Aufl. Neuwied: Luchterhandverlag, 1967.
28. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. 1921. 5. Aufl. Hamburg: Hoffmann u. Campe, 1972.
29. Ziegert V. *The Sociology behind Eugen Ehrlich's Sociology of Law*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1990.
30. Zippelius R. *Grundbegriffe der Rechts- und Staatssoziologie*. 2. Aufl. München: Wien, 1991.

Daiva Nazarovienė, Gediminas Merkys

**RECHTSKULTUR – SOZIOLOGISCHE
BETRACHTUNGSWEISE DES RECHTS**

Z u s a m m e n f a s s u n g

In diesem Artikel handelt es sich um das gedankliche Instrumentarium, welches die Rechtssoziologie benutzt, um die Rechtskultur wissenschaftlich untersuchen, beschreiben und erklären zu können und um die Mittel zu ihrer Steuerung und Veränderung zu liefern. Unter dem Begriff der Rechtskultur wird der Inbegriff der in einer Gesellschaft bestehenden, auf das Recht bezogenen Wertvorstellungen, Normen, Institutionen, Verfahrensregeln und Verhaltensweisen.

Um die Rechtskultur einer Gesellschaft soziologisch beschreiben zu können, ist ein übergreifender Ansatz erforderlich, in dem alle Methoden der empirischen, beschreibenden und verstehenden Soziologie und der Rechtswissenschaft miteinander kombiniert werden. Alle Merkmale der Rechtskultur sind bedeutsam insoweit sie das Rechtsdenken und Rechtsleben einer Gesellschaft individualisieren und kennzeichnen. Welche Merkmale dabei besonders betont werden, hängt vom Ziel der Darstellung ab.

Stichwörter: Rechtskultur, soziales Subsystem, Rechtsbewußtsein, soziales Verhalten